

ΘΑΝΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΩΝ 200.000 ΑΝΤΙΤΥΠΩΝ

Η ΣΜΥΡΝΗ ΦΛΕΓΕΤΑΙ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΥΡΠΟΛΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ
13-15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1922

ΣΕΙΡΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΣΕΙΡΑΣ: Μάρκος Καρασαρίνης

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η Σμύρνη φλέγεται**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Θάνος Κονδύλης
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γιώργος Τσίρης
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Βίκυ Αυδή
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ελένη Σταυροπούλου

© Θάνος Κονδύλης, 2022
© Φωτογραφιών εξωφύλλου: Σμύρνη: Joanna Jankowska/Arcangel
Αγόρι: Φωτογραφία της Έλλης Σουγιουλτζόγλου-Σεραϊδάρη (Nelly's)
από τη σειρά «Προσφυγικοί Καημοί», Αττική 1925
© Μουσείο Μπενάκη/Φωτογραφικά Αρχεία
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2022

Πρώτη έκδοση: Σεπτέμβριος 2022

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-4677-6
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-4678-3

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.	PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.
<i>Από το 1979</i>	<i>Publishers since 1979</i>
Έδρα:	Head Office:
Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση	121, Tatoi Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Βιβλιοπωλείο:	Bookstore:
Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα	13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550	Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550

e-mail: info@psychogios.gr
www.psychogios.gr • <http://blog.psychogios.gr>

ΘΑΝΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ

Η ΣΜΥΡΝΗ ΦΛΕΓΕΤΑΙ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΥΡΠΟΛΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ
13-15 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1922

*Το βιβλίο αυτό το αφιερώνω στην καλή
και υπομονετική σύζυγό μου, Αλεξία*

Η περιοχή της Σμύρνης που καταστράφηκε από τη φωτιά (πηγή: Ureneck, Η μεγάλη φωτιά, σελ. 16)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πολλά έχουν γραφτεί για την πυρπόληση της Σμύρνης, αλλά κανένα βιβλίο δεν είναι αφιερωμένο αποκλειστικά στη φωτιά της Σμύρνης. Φιλοδοξία αυτού του βιβλίου είναι να καλύψει αυτό το βιβλιογραφικό κενό, και να φωτίσει μια κρυφή πτυχή της ιστορίας της πόλης την οποία σχεδόν όλα τα βιβλία προσπερνούν με γενικολογίες και αοριστίες.

Στόχος είναι να περιγράψουμε εκείνες τις φοβερές τρεις μέρες της φωτιάς της Σμύρνης, δηλαδή την περίοδο 13-15 Σεπτεμβρίου 1922. Πολλά ερωτήματα θα απαντηθούν, και, ανάμεσά τους, τι ακριβώς συνέβη εκείνες τις ημέρες, πώς ξεκίνησε η φωτιά, από πού ξεκίνησε, πού κατέληξε και ποια ήταν τα αποτελέσματα της φωτιάς. Επίσης, μέσα από τις σελίδες αυτού του έργου θα αποκαλύψουμε τον ένοχο της πυρπόλησης της πόλης –αν και είναι γνωστό σε όλους ότι είναι οι Τούρκοι στρατιώτες και πολίτες– και θα αποδείξουμε με ντοκουμέντα και μαρτυρίες την ενοχή του δράστη.

Ειδικά για αυτό το σημείο θα στηριχτούμε όχι τόσο σε μαρτυρίες Ελλήνων, αλλά αλλοδαπών, δηλαδή Άγγλων, Γάλλων, Αμερικανών, Αρμενίων, άλλων Ευρωπαίων κ.λπ. που έζησαν από κοντά την πυρκαγιά μέσα τη μέρα. Έτσι θα αποδείξουμε ως εντελώς ψευδή και ανιστόρητο τον ισχυρισμό των Τούρκων, που ακόμα και σήμερα υποστηρίζουν, ότι δήθεν Έλληνες και Αρμένιοι φανατικοί της Σμύρνης ήταν οι εμπρηστές της πόλης. Επίσης, θα αναζητήσουμε τις πιθανές αιτίες που οδήγησαν τους Τούρκους

δράστες στην καταστροφή του ελληνικού και του ευρωπαϊκού τομέα της πόλης, μιας και η τουρκική και η εβραϊκή συνοικία επέζησαν αλώβητες από τη μεγάλη πυρκαγιά.

Στο βιβλίο ακολουθώ τις μαρτυρίες δεκάδων ξένων παρατηρητών που παρίσταντο εκείνες τις μέρες στη μεγάλη καταστροφή. Παρουσιάζω την πορεία της φωτιάς μέσα από τις μαρτυρίες τους ακόμα και ανά ώρα της καθεμιάς από τις τρεις μέρες που διήρκεσε η φωτιά.

Τέλος, παρουσιάζω ξενόγλωσσα ντοκουμέντα, σε δική μου μετάφραση, ακόμα και τουρκικά, αλλά και ποικίλες αρχειακές μαρτυρίες που αναδεικνύουν την τουρκική ενοχή στην πυρπόληση της Σμύρνης.

Αναλυτικότερα ως προς τη δομή του βιβλίου, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα γεγονότα των τεσσάρων ημέρων από τότε που ο τουρκικός στρατός έφτασε στην πόλη, μέχρι τη μέρα πριν από την έναρξη της φωτιάς (9-12 Σεπτεμβρίου). Στο δεύτερο, το τρίτο και το τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται αναλυτικά, μέσα από ξένα ντοκουμέντα και μαρτυρίες, η πορεία της φωτιάς κατά τις τρεις μέρες (13-15 Σεπτεμβρίου 1922) που κατέκαψε την πόλη. Στο πέμπτο κεφάλαιο δίνονται απαντήσεις σε τέσσερα σημαντικά ερωτήματα που αφορούν τη φωτιά: 1) η αρχή και το τέλος της φωτιάς, 2) τα αποτελέσματα της φωτιάς, 3) η (μη) εμπλοκή/γνώση του ίδιου του Κεμάλ Ατατούρκ για τη φωτιά και 4) η (μη) δράση της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας της πόλης. Στο έκτο, και τελευταίο, κεφάλαιο παρουσιάζονται δεκάδες μαρτυρίες ξένων, αλλά και Τούρκων που παραδέχονται ως ενόχους τους Τούρκους στρατιώτες και τους πολίτες της Σμύρνης ως εμπρηστές της πόλης.

Ευχαριστίες οφείλω στην οικογένειά μου για τη συμπαράστασή της στην πολύμηνη και επίπονη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Επίσης στο Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών για τις διευκολύνσεις που παρείχε στην έρευνά μου. Ευχαριστίες

οφείλω και σε όλες τις δημόσιες και ιδιωτικές βιβλιοθήκες. Τέλος, οφείλω να ευχαριστήσω και τον εκδότη μου, που από την πρώτη στιγμή με ενθάρρυνε στη συγγραφή αυτού του βιβλίου και τελικά αποφάσισε να το εκδώσει γνωρίζοντας ότι είναι ένα έργο με πολλές ιδιαιτερότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Οι μέρες πριν από τη μεγάλη φωτιά

1.1. Η αποχώρηση του ελληνικού στρατού και των πολιτικών Αρχών από την πόλη

Εκείνος ο Σεπτέμβρης είχε μπει πολύ δυσοίωνος για τη Σμύρνη. Πριν από λίγες μέρες όλη η πόλη είχε μάθει για την ήττα του ελληνικού στρατού στα βάθη της Μικράς Ασίας και, παρά τις διαβεβαιώσεις της ελληνικής Διοίκησης της πόλης περί του αντιθέτου, όλοι περίμεναν τα χειρότερα. Και αυτά δεν άργησαν να έρθουν.

Από τις αρχές του μήνα η πόλη είχε πλημμυρίσει από δεκάδες χιλιάδες Έλληνες στρατιώτες που, υποχωρώντας ηττημένοι, είχαν καταφτάσει στην πόλη. Είχαν υποστεί την πιο σημαντική ήττα τους από τις τουρκικές δυνάμεις, και, συνολικά, από την έναρξη της μικρασιατικής εκστρατείας το 1919 μετρούσαν τεράστιες απώλειες, που έφταναν περί τις 20.000 νεκρούς και άλλες 30.000 τραυματίες και αγνοούμενους.

Όταν ξημέρωνε η 8η Σεπτεμβρίου φαινόταν ότι θα ήταν μια ήρεμη μέρα στη Σμύρνη. Όμως αν και έπρεπε ο κόσμος να έχει πάει στις δουλειές του, αυτό συνέβαινε μόνο με τους Τούρκους κατοίκους της πόλης. Οι Έλληνες και οι Αρμένιοι ήταν σε κατάσταση αναβρασμού, και οι περισσότεροι από αυτούς είχαν κλειστά τα μαγαζιά τους και παρέμεναν στα σπίτια τους. Όχι άδικα βέβαια, γιατί εκείνη τη μέρα θα αποχωρούσε και ο τε-

λευταίος Έλληνας στρατιώτης από την πόλη, ενώ την επομένη κιόλας αναμενόταν να καταφτάσει ο τουρκικός στρατός. Όταν πλέον νύχτωνε, αποχώρησαν και οι πολιτικές Αρχές υπό τον Αριστείδη Στεργιάδη. Αυτός ήταν ο Ύπατος Αρμοστής της Σμύρνης από το 1919 που είχε πραγματοποιηθεί η κατάληψη της πόλης από τον ελληνικό στρατό. Στις 10 το βράδυ ο Στεργιάδης επιβιβάστηκε στο αγγλικό πλοίο «Iron Duke» κάτω από τα γιουχαΐσματα των Ελλήνων, που τον θεωρούσαν φιλότουρκο και υπεύθυνο για όσα στραβά είχαν συμβεί στη Σμύρνη τα προηγούμενα χρόνια.

Αλλά η πόλη δεν έμελλε να βρει ησυχία εκείνη τη νύχτα. Τον υποχωρούντα ελληνικό στρατό είχαν ακολουθήσει από τη Μικρά Ασία περί τις 200.000 πρόσφυγες, που είχαν κατακλύσει κάθε γωνιά της πόλης. Και το χειρότερο ήταν ότι θα αυξάνονταν τις επόμενες ημέρες.

Στα ξένα προξενεία της πόλης επικρατούσε αναβρασμός από μέρες. Πέρα από τους πρόσφυγες που ζητούσαν επίμονα καταφύγιο, τους προξένους τούς απασχολούσε και κάτι άλλο, πιο σοβαρό. Ο Αμερικανός πρόξενος George Horton φοβόταν για τα χειρότερα. Ότι δηλαδή οι Έλληνες στρατιώτες που έφταναν στην πόλη κατά χιλιάδες ίσως σκέφτονταν να την κάψουν πριν φύγουν, όπως είχαν κάνει και με άλλες τουρκικές πόλεις στο διάβα τους στη Μικρά Ασία τις προηγούμενες μέρες καθώς υποχωρούσαν. Φοβόταν δηλαδή ότι κάποιοι μη υπάκουοι στις εντολές των ανωτέρων τους Έλληνες στρατιώτες μπορεί να κατευθύνονταν κρυφά στις αποθήκες πυρομαχικών που βρισκόνταν μέσα στην πόλη με σκοπό να τις ανατίναζαν, για να μην έβρισκαν πυρομαχικά οι Τούρκοι, που σύντομα αναμένονταν στην πόλη.

Η αλήθεια είναι ότι αυτή η φήμη, ότι οι Έλληνες στρατιώτες, ίσως και οι φανατικοί Αρμένιοι της πόλης, θα προσπαθούσαν να καταστρέψουν με φωτιά τη Σμύρνη, για να μην πέσει στα χέρια των Τούρκων, κυκλοφορούσε επί μέρες στον αέρα της πόλης και

καταγράφεται στις αναφορές πολλών ξένων αξιωματούχων που υπηρετούσαν στην πόλη εκείνη την περίοδο.

Από τη μεριά τους, οι Τούρκοι της πόλης ήταν ενθουσιασμένοι, ειδικά έξω από την πόλη, στα προάστια, όπου αναμενόταν να καταφτάσει πιο γρήγορα ο τουρκικός στρατός. Αποτέλεσμα ήταν, ειδικά στα προάστια της Σμύρνης, να αρχίσουν τα επεισόδια και οι βιαιοπραγίες των Τούρκων κατά των χριστιανών.

1.2. Ο τουρκικός στρατός μπαίνει στην πόλη

Στις 9 Σεπτεμβρίου, από τις πρώτες πρωινές ώρες είχε ήδη διαδοθεί στην πόλη ότι ο τουρκικός στρατός ήταν πολύ κοντά. Από στιγμή σε στιγμή τα πρώτα του σώματα θα εμφανίζονταν και στη Σμύρνη. Διάφοροι παρατηρητές καταγράφουν ότι στην πόλη υπήρχε μια έντονη αναταραχή. Για παράδειγμα, κάποια στιγμή Τούρκοι πολίτες, οι πιο φανατικοί από αυτούς, οπλισμένοι με ρόπαλα, σημαίες και χειροβομβίδες, κατέβηκαν στην αγορά της πόλης και άρχισαν να κακοποιούν Έλληνες και Αρμένιους. Μερικούς τους ξυλοκόπησαν πολύ άγρια.

Ενώ συνέβαιναν αυτά, ακούστηκε θόρυβος από τον ουρανό, και όλοι σήκωσαν ψηλά τα κεφάλια τους. Είδαν πάνω από τη Σμύρνη να πετάει ένα τουρκικό αεροπλάνο, το οποίο έριχνε προκηρύξεις. Ο κόσμος που τις πήρε στα χέρια του διάβασε ότι ο τουρκικός στρατός σύντομα θα έφτανε να απελευθερώσει την πόλη. Επίσης συνιστούσε στους κατοίκους της πόλης να παραμείνουν ήσυχοι και να διατηρηθεί η τάξη.

Οι Λεβαντίνες Grace και Alithea Williamson βρίσκονταν στη Σμύρνη σε ένα Κέντρο Φροντίδας που συντηρούσαν εκεί. Μας άφησαν ένα εξαιρετικό ημερολόγιο, στο οποίο μπορούμε να βρούμε σημαντικά γεγονότα. Καταγράφουν ότι εκείνη η μέρα ήταν «μέρα λεηλασίας». Οι Έλληνες στρατιώτες είχαν φύγει από την πόλη αφήνοντας πίσω τους στις αποθήκες μεγάλες πο-

σότητες από αλεύρι, σαπούνι και ζάχαρη. Οι αποθήκες ήταν ορθάνοιχτες, και έτσι ο κόσμος άρχισε να παίρνει από εκεί ό,τι μπορούσε με όποιον τρόπο μπορούσε.

Από τη μεριά της θάλασσας παρατηρήθηκε μια άλλη αναταραχή, καθώς στο λιμάνι της πόλης έφτασε και τρίτο αμερικανικό αντιτορπιλικό, το «Lawrence». Μεταξύ των άλλων, σε αυτό επέβαιναν ο πλοίαρχος Arthur Japy Hepburn (αρχηγός του επιτελείου του Αμερικανού ναυάρχου Mark Bristol, δηλαδή του Αμερικανού ναυάρχου της Ανατολής στην Κωνσταντινούπολη), ο δημοσιογράφος Mark O. Prentiss (τυπικά ήταν αντιπρόσωπος του Bristol σε θέματα περίθαλψης, στην ουσία όμως εκπρόσωπος του αμερικανικού Εμπορικού Επιμελητηρίου για την Ανατολή και απεσταλμένος της εφημερίδας *New York Times*), ο δόκτωρ Wilfred Post (αρχηγός της ομάδας περίθαλψης προσφύγων), ο Charles Claflin Davis (ταγματάρχης του Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού), και τέλος ο H. E. Jaquith (διευθυντής της Περίθαλψης Εγγύς Ανατολής).

Στη Σμύρνη από μέρες ναυλοχούσε ο στόλος των Δυτικών δυνάμεων, που πια αριθμούσε πάνω από 21 πολεμικά πλοία. Ανάμεσα σε αυτά ήταν: 11 αγγλικά, 5 γαλλικά, 2 ιταλικά και 3 αμερικανικά. Αυτά αποβίβασαν στρατιώτες για να προφυλάξουν τα κτίρια των δικών τους συμφερόντων, και κυρίως τα προξενεία και τους δικούς τους υπηκόους ενάντια σε πιθανές επιθέσεις Τούρκων. Επιπλέον στο λιμάνι υπήρχαν και εμπορικά πλοία. Ανάμεσα σε αυτά καταγράφονται ελληνικά, ιαπωνικά, αγγλικά και αμερικανικά.

Λίγο μετά τις 11 το πρωί οι πρώτοι ένοπλοι Τούρκοι άρχισαν να εμφανίζονται στην πόλη. Ήταν η εμπροσθοφυλακή του τουρκικού ιππικού υπό τον Cherefeddin Bey. Η είσοδός τους έγινε από τη βόρεια μεριά, εκεί που ήταν η περιοχή που ονομαζόταν Πούντα. Ήταν ένα σώμα περίπου 400 ιππέων, που χωρίστηκαν σε δύο τμήματα. Το πρώτο κινήθηκε από την Πούντα και τον σταθμό φωταερίου, και μετά κατά μήκος της προκυμαίας και νό-

τια προς το Διοικητήριο. Το δεύτερο διά μέσου της αρμενικής συνοικίας προς την περιοχή του σιδηροδρομικού σταθμού Κασαμπά¹.

Παρά τη γενικότερη αναταραχή στην πόλη, τα μαγαζιά ήταν ανοιχτά. Στα καφενεία ο κόσμος διάβαζε τις εφημερίδες του. Όταν ακούστηκαν τα πέταλα των αλόγων που κατέβαιναν την προκυμαία, το Κε, όλοι ανασηκώθηκαν και παρακολουθούσαν με απορία εκείνη τη σιωπηλή παρέλαση. Οι επικεφαλής αξιωματικοί των ιππέων καθισύχαζαν τον κόσμο και του έλεγαν να μη φοβάται μιας και τίποτα κακό δεν επρόκειτο να συμβεί.

Έχουν σωθεί αρκετές αναφορές που καταγράφουν με πολλές λεπτομέρειες αυτή την τουρκική είσοδο στην πόλη. Μια Αμερικανίδα της πόλης, η Anna Harlowe Birge, σύζυγος Αμερικανού ιεραποστόλου που είχε την έδρα του στη Σμύρνη, που παρακολουθούσε τους ιππείς, γράφει: «[...] Τα πρώτα τουρκικά στρατεύματα που μπήκαν στην πόλη φορούσαν μαύρα, είχαν την κόκκινη ημισέληνο και το αστέρι στα μαύρα φέσια τους, ίππευαν εξαίσια άλογα, κρατούσαν μακριά κυρτά σπαθιά και παρήλυναν με υπερηφάνεια. Έψωναν το ένα χέρι και φώναζαν στους τρομοκρατημένους κατοίκους “Μη φοβάστε! Μη φοβάστε!”. Αλλά αυτοί, γνωρίζοντας τη φήμη των Τούρκων, ήταν τρομοκρατημένοι. Όλο το πρωί παρήλυνε ο τουρκικός στρατός στην πόλη [...]»².

1. Στη Σμύρνη υπήρχαν δύο σιδηροδρομικοί σταθμοί. Ο πρώτος λεγόταν του «Αϊδινίου», και συνέδεε την πόλη με το Αϊδίνιο. Ήταν στα βόρεια της Σμύρνης, στην περιοχή που λεγόταν Πούντα. Ο δεύτερος ήταν του «Κασαμπά», στα κεντροανατολικά της πόλης προς τη γέφυρα των Καρabanιών. Αυτόν τον σταθμό τον ονόμαζαν και «Μπασμαχανέ», μιας και εκεί πιο παλιά ήταν το τυπωτήριο υφασμάτων Μπασμαχανέ. Η γραμμή που ξεκινούσε από εκεί έωνε τη Σμύρνη με την περιφέρεια στην περιοχή της Μαγνησίας μέσω του προαστίου του Μπουρνόβα.

2. Παπουτσίης, *Τα πλοία της συμπόνας*, σελ. 49· Solomonidis, *Greece in Asia minor*, σελ. 249.

Και ο Σμυρνιός Γιώργος Κατραμόπουλος, που βρισκόταν στη σκάλα του σιδηροδρόμου της Πούντας, καταγράφει τι είδε όταν αντίκρισε τους Τούρκους ιππείς. Αυτοί ήταν σε γενικές γραμμές σε άσχημη κατάσταση. Υπήρχαν άλογα τα οποία δεν είχαν σέλες παρά μόνο ένα άδειο σακί στην πλάτη τους, και οι ιππείς είχαν στα χέρια τους σπαθιά, ενώ πολλά από τα άλογα αντί για χαλινάρια είχαν μόνο σχοινιά. Γυναίκες που είδαν αυτό το θέαμα τρομοκρατήθηκαν και έφυγαν γρήγορα και κλείστηκαν στα σπίτια τους³.

Ένας Βρετανός αξιωματικός αναφέρει για τους Τούρκους ιππείς: «[...] Μελαχρινοί, ψημένοι άντρες, με πρόσωπα αξύριστα [...] η όψη τους φανέρωνε τη μακρά τους πορεία, καθώς είχαν καλύψει περισσότερα από εκατόν εξήντα χιλιόμετρα μέσα σε μια εβδομάδα, όμως παρότι δεν ήταν κομποί, εντυπωσίαζαν με την πειθαρχία που επιδείκνυαν, ενώ η στάση τους φανέρωνε μια δόση υπεροψίας καθώς έμπαιναν στην πόλη [...]»⁴.

Καθώς οι Τούρκοι ιππείς πορεύονταν στην προκυμαία, κάποιοι μέσα στο πλήθος τούς χειροκροτούσαν και κάποιες γυναίκες τούς καλωσόριζαν, ενώ μερικά ατμόπλοια που είχαν Τούρκους ιδιοκτήτες άρχισαν να σφυρίζουν και να χαιρετούν τους ιππείς. Τότε κάποιος άμυναλος ανάμεσα στο πλήθος πυροβόλησε ή έριξε μια χειροβομβίδα προς τους επικεφαλής αξιωματικούς, που όμως δεν έσκασε. Αμέσως συνελήφθη από τους Τούρκους. Σύμφωνα με άλλη όμως μαρτυρία, οι Τούρκοι ιππείς είχαν αρχίσει να σημαδεύουν και να πυροβολούν Έλληνες που ήταν εκεί και παρακολουθούσαν, ενώ κάποιοι άλλοι απαιτούσαν από αυτούς χρήματα. Όταν δεν τα πήραν, πυροβόλησαν ανάμεσα στο πλήθος και σκότωσαν μερικούς αθώους.

Οι μαρτυρίες που σώζονται καταγράφουν ότι μερικοί από τους καβαλάρηδες είχαν ήδη λάφυρα μαζί τους από πρόσφατες

3. Κατραμόπουλος, *Πώς να σε ξεχάσω Σμύρνη*, σελ. 13, 16.

4. Ureneck, *Η μεγάλη φωτιά*, σελ. 176.

ληηλασίες. Αυτά ήταν στριμωγμένα όπως όπως στις σέλες τους, ενδεικτικό για το τι είχαν κάνει στη διαδρομή τους και το τι σκόπευαν να κάνουν τις επόμενες μέρες στην πόλη. Κάποιος μπορούσε να δει εκεί πάνω μπρούντζινες κανάτες, διάφορα χάλκινα, κιθάρες, χαλιά, πορσελάνες, αλλά και πιο ογκώδη αντικείμενα. Μάλιστα ένας από αυτούς είχε στηρίξει στη σέλα του ένα ολόκληρο τραπέζι κήπου, που προφανώς είχε κλέψει από κάποιο σπίτι. Άλλοι, πάλι, ιππείς δεν είχαν καν σέλες στα άλογά τους! Επιπλέον σε αυτή την περίεργη πομπή υπήρχαν και περί τους 600 Έλληνες αιχμαλώτους που ήταν σε οικτρή κατάσταση, με ρούχα ξεσκισμένα και ανυπόδητοι.

Φτάνοντας στο Κονάκι, το τουρκικό Διοικητήριο, στα νότια της πόλης, οι Τούρκοι συνάντησαν εκεί μια ομάδα από Έλληνες στρατιώτες που ακόμα αποχωρούσαν από την πόλη. Τους επιτέθηκαν, και άρχισαν να πυροβολούν ο ένας τον άλλο για αρκετή ώρα. Τελικά οι Έλληνες παραδόθηκαν και αιχμαλωτίστηκαν.

Μέχρι το βράδυ είχαν καταφτάσει στην πόλη περίπου 3.000 ιππείς αλλά και χιλιάδες άλλοι πεζοί στρατιώτες. Όλοι αυτοί κατέληξαν στο Κονάκι.

Το περίεργο εκείνη τη μέρα ήταν ότι σε μια μεριά της προκυμιάς υπήρχαν ακόμα κάποια τμήματα του ελληνικού στρατού που περίμεναν να επιβιβαστούν σε πλοία και να περάσουν στην Ελλάδα. Οι μαρτυρίες καταγράφουν ότι ήταν ρακένδυτοι και εντελώς εξαντλημένοι. Είχαν πετάξει τον εξοπλισμό τους και προσπαθούσαν όπως όπως να μουν στα τελευταία πλοία που θα τους έπαιρναν στην άλλη μεριά του Αιγαίου, στα ελληνικά νησιά.

Αλλά οι Έλληνες στρατιώτες έκαναν και κάτι άλλο, ακόμα πιο απίστευτο. Αυτοί οι τελευταίοι που είχαν ξεμείνει πίσω από τον κύριο όγκο του ελληνικού στρατού, που πια είχε μεταφερθεί στα ελληνικά νησιά, παραδόξως, ενώ πλησίαζαν οι Τούρκοι, αποφάσισαν να λύσουν τις πολιτικές τους διαφορές με τα όπλα. Έτσι, κάποια σώματα Ελλήνων που βρίσκονταν στο προάστιο του Μπουρνόβα πυροβολούσαν ο ένας τον άλλο για πολιτικές

διαφορές. Οι βασιλικοί ήταν ενάντια στους βενιζελικούς, και κατηγορούσαν αλλήλους για τις συμφορές τους στη Μικρά Ασία.

Εκείνη τη μέρα ο Επίσκοπος της Σμύρνης, ο Χρυσόστομος (Καλαφάτης), είχε κληθεί από τον Νουρεντίν Πασά (Mehmed Nureddin Paşa), ή, αλλιώς, «γενειοφόρο Νουρεντίν» (Sakallı Nureddin), Διοικητή της πόλης, που άρχισε τους εκφοβισμούς και υποχρεώθηκε να εκδώσει ανακοίνωση για τους Ορθόδοξους. Αυτή έλεγε αφενός να παραμείνουν στα σπίτια τους, αφετέρου να παραδώσουν τον οπλισμό τους αλλά και όποιον Έλληνα στρατιώτη κρυβόταν στη Σμύρνη. Ο Μητροπολίτης τού ζήτησε να διατηρήσει την τάξη και να μη γίνονταν έκτροπα κατά των Ελλήνων και έφυγε.

Παρά τις διαβεβαιώσεις των Τούρκων ότι τίποτα κακό δεν επρόκειτο να συμβεί, ήδη από εκείνο το απόγευμα, οι Τούρκοι είχαν αρχίσει να δείχνουν τις προθέσεις τους, ενδεικτικό για το τι θα ακολουθούσε τις επόμενες μέρες. Μόλις έπεσε το σκοτάδι, άρχισαν οι λεηλασίες. Αυτές στρέφονταν στα σπίτια των χριστιανών, Ελλήνων και Αρμενίων κυρίως, και γίνονταν ως επί το πλείστον από Τούρκους πολίτες. Από τις λεηλασίες, τις ληστείες και τους ξυλοδαρμούς δεν εξαιρέθηκαν ούτε οι πρόσφυγες που είχαν κατακλύσει την πόλη ερχόμενοι από το εσωτερικό της Ασίας. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις, και οι ξένοι πολίτες άλλων χωρών που έτυχε να περιδιαβαίνουν εκείνο το βράδυ τους δρόμους έτυχαν κακομεταχείρισης από Τούρκους. Οι πρώτοι νεκροί είχαν πλέον αρχίσει να εμφανίζονται στους δρόμους.

Η Αμερικανίδα Anna Harlowe Birge γράφει: «[...] και γύρω στις 15:00 το απόγευμα ξεκίνησαν οι λεηλασίες, οι βιασμοί, οι σκοτωμοί. Δεν υπάρχουν λέξεις για να περιγράψουν τη φρικαλεότητα. Ολόκληρες ομάδες στρατιωτών έσπαγαν τα καταστήματα στους εμπορικούς δρόμους και τα άδειαζαν από τα εμπορεύματά τους. Η πόλη λεηλατήθηκε συστηματικά και τα προϊόντα μεταφέρονταν με κάρα στην τουρκική συνοικία. Οι Αμερικανοί καθηγητές στο αμερικανικό Παρθεναγωγείο παρακολου-

θούσαν τους στρατιώτες να σκοτώνουν πολίτες στον δρόμο μπροστά από το σχολείο, να μπαίνουν σε σπίτια σφαγιάζοντας τις οικογένειες και να πετούν τις σορούς στον δρόμο, ενώ φόρτωναν ολόκληρα κάρα με τις περιουσίες τους. Όταν έδυσε ο ήλιος εκείνο το απόγευμα, οι δρόμοι της μαρτυρικής πόλης ήταν γεμάτοι πτώματα[...]»⁵.

1.3. Η λεηλασία της Σμύρνης και η άφιξη του Κεμάλ στην πόλη

Η επόμενη μέρα, η Κυριακή 10 Σεπτεμβρίου, εμφάνισε τις πρώτες αγριότητες των Τούρκων που είχαν διαπραχθεί την προηγούμενη νύχτα και προειδοποίησε τους χριστιανούς για το τι θα επακολουθούσε.

Από το πρωί τα τουρκικά στρατεύματα συνέχισαν να μπαίνουν στην πόλη σε μεγάλους αριθμούς. Οι μαρτυρίες καταγράφουν ότι, σε γενικές γραμμές, φαίνονταν σε πολύ καλή κατάσταση και ήταν κάπως τρομακτικοί. Επίσης ήταν σε τάξη, αλλά πολύ κουρασμένοι από τη γρήγορη πορεία τους, καθώς διέσχιζαν πολλά χιλιόμετρα μέσα στη χώρα. Από πίσω τους ακολουθούσε ο τουρκικός όχλος, και μερικές φορές σταματούσαν με τη βία κάποιους Έλληνες και τους ανάγκαζαν να τους δίνουν όσα χρήματα είχαν επάνω τους.

Στο μεταξύ, είχαν αρχίσει οι δολοφονίες αμάχων. Ο Νεοζηλανδός πάστορας, αιδεσιμότατος Charles Dobson, ήταν στη Σμύρνη την περίοδο της φωτιάς και μας άφησε τρεις αναφορές για εκείνες τις μέρες. Ήταν ο πάστορας της αγγλικανικής ενορίας στην περιοχή κοντά στην Πούντα, κι εκείνη τη μέρα είχε πάει να βοηθήσει έναν Έλληνα ιερέα να θάψουν πτώματα προσφύγων, μεταξύ των οποίων γυναίκες και παιδιά, που είχαν κακοποιηθεί

5. Παπουτσή, ό.π., σελ. 49-50· Solomonidis, ό.π., σελ. 249.

προφανώς από Τούρκους την προηγούμενη νύχτα. Οι δολοφονίες πολιτών γίνονταν είτε στα σπίτια τους είτε αυτοί οδηγούνταν κατά ομάδες σε διάφορα απομονωμένα μέρη και εκτελούνταν.

Όταν οι Τούρκοι ήθελαν να καθαρίσουν την πόλη από τα πτώματα, ίσως και από τον φόβο των Δυτικών παρατηρητών, χρησιμοποιούσαν άμαξες που τις έσερναν είτε ζώα είτε και άνθρωποι, και τα πήγαιναν είτε προς το Κυβερνείο ή από τον πιο κοντινό σιδηροδρομικό σταθμό. Αλλά ήταν τόσα πολλά, που καταγράφεται ότι αρκετά από αυτά έμειναν για πολλές μέρες εκθειμένα στους δρόμους, μέχρι και τις 22 του μήνα, οπότε φορτώθηκαν σε κάρα που τα τραβούσαν Έλληνες αιχμάλωτοι.

Επίσης καταγράφονται από μαρτυρίες πολλά άλλα έκτροπα των Τούρκων προς Έλληνες και Αρμένιους. Ένας Αμερικανός της πόλης ρώτησε έναν Τούρκο αν υπήρχε ασφάλεια στην αρμενική συνοικία και εκείνος του απάντησε ότι δεν υπήρχε ασφάλεια ειδικά για τους Αρμένιους. Πράγματι, μέσα στην αρμενική εκκλησία του Αγίου Στεφάνου, στην Επισκοπή τους, ήδη από τις 8 του μήνα είχαν μαζευτεί περί τις 5.000-6.000 άτομα, εκ των οποίων 2.000 ανήλικοι. Οι Τούρκοι στις 10 του μήνα προσπάθησαν να εισβάλουν στην εκκλησία. Αλλά επειδή αυτή ήταν καλά περιτειχισμένη και επειδή οι Αρμένιοι την υπερασπίστηκαν με όπλα, οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν.

Την ίδια μέρα οι Τούρκοι θα ξεσπούσαν την οργή τους σε ένα ευκολότερο θύμα, τον Επίσκοπο Σμύρνης Χρυσόστομο. Εκείνο το πρωινό αυτός λειτούργησε στην Αγία Φωτεινή. Θα ήταν η τελευταία του λειτουργία. Γιατί μετά συνελήφθη από Τούρκους στρατιώτες, που τον μετέφεραν στον Διοικητή της πόλης, τον Νουρεντίν Πασά. Έξω από το Διοικητήριο είχε μαζευτεί πλήθος αγριεμένων Τούρκων. Ο Νουρεντίν τον κατηγόρησε τάχα για τον φανατισμό του κατά των Τούρκων στη διάρκεια της ελληνικής κατοχής της πόλης και τελικά τον παρέδωσε στον όχλο, για να τον τιμωρήσουν όπως νόμιζαν για τα εγκλήματά του κατά των Τούρκων. Εκείνοι τον βασάνισαν αποτρόπαια και τελικά τον σκότωσαν.

Ανάλογη τύχη είχαν και εκατοντάδες άλλοι ιερείς αλλά και πρόκριτοι τόσο στη Σμύρνη όσο και στην περιφέρειά της, ενώ δεκάδες ήταν οι χριστιανικοί ναοί που καταστράφηκαν από το μαινόμενο τουρκικό πλήθος και τον στρατό. Σε όλη τη Μικρά Ασία περί τις 2.000 χριστιανικοί ναοί καταστράφηκαν, και ειδικά στη περιοχή της Σμύρνης από τις 46 εκκλησίες διασώθηκαν μόνο αυτές του Αγίου Βουκόλου, του Αγίου Κωνσταντίνου και του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου με ζημιές.

Το απόγευμα, μεταξύ 4 και 5, ο Κεμάλ έφτασε στη Σμύρνη καθήμενος σε ανοιχτό αυτοκίνητο μάρκας Mercedes-Knight 16/40, μοντέλο του 1911. Συνοδευόταν από πολλούς ιππείς και πήγε κατευθείαν στο Κονάκι, διασχίζοντας την προκυμαία. Κάποιοι είπαν ότι τη στιγμή που ο Κεμάλ έμπαινε στο Κονάκι, του είχαν απλώσει μια ελληνική σημαία για να την πατήσει. Αυτός αρνήθηκε και την προσπέρασε. Στις 5 το απόγευμα ένα σύνταγμα από Τούρκους ιππείς έκανε παρέλαση σε τέλεια τάξη, και ήταν πολύ καλά οργανωμένοι. Κατέληξαν στους στρατώνες.

Μετά ο Κεμάλ βγήκε στο μπαλκόνι και χαιρέτησε το πλήθος, που τον χειροκροτούσε και τον ονόμαζε *ghazi*, δηλαδή *κατακτητή*. Επίσης εκείνη τη μέρα έδωσε και επίσημα τη διοίκηση της πόλης στον Νουρεντίν Πασά. Όχι τυχαία. Αυτός ήταν γνωστός για το μίσος του ενάντια στους χριστιανούς, και κυρίως τους Αρμένιους και τους Έλληνες. Οι επόμενες μέρες απέδειξαν ότι αυτός ο διορισμός είχε λόγο και αιτία που έγινε.

Το απόγευμα οι Αρχές της πόλης έβγαλαν μια ανακοίνωση που τοιχοκολλήθηκε σε όλη την πόλη. Διέταζαν τον τουρκικό λαό να μην προβεί σε λεηλασίες και σφαγές χριστιανών, επί ποινή θανάτου για τον όποιο δράστη. Όμως, δυο μέρες μετά, η ποινή θανάτου είχε παραδόξως αφαιρεθεί από την ανακοίνωση! Ενδεικτικό των προθέσεων των Τούρκων είναι και το εξής: το ίδιο απόγευμα ο Κεμάλ έστειλε τηλεγράφημα στην Κοινωνία των Εθνών λέγοντας ότι δεν θα έφερε καμία ευθύνη αν ο νόμος κατέρρεε και γίνονταν έκτροπα. Επίσης έλεγε ότι ο τουρκικός πλη-

θυσμός ήταν εξοργισμένος κι έτσι ο ίδιος δεν μπορούσε να εγγυηθεί ότι δεν θα γίνονταν σφαγές.

Την ίδια μέρα στα προάστια της πόλης οι λεηλασίες και οι σκοτωμοί ήταν συνεχείς. Στον Παράδεισο γίνονται δολοφονίες από το πρωί. Ήδη ακούγονται οι πρώτες φήμες στην πόλη ότι ο Μπουτζάς και ο Παράδεισος είχαν λεηλατηθεί και υπήρχαν πάρα πολλά άδεια σπίτια εγκαταλειμμένα από τους ιδιοκτήτες τους. Επίσης πολλοί Λεβαντίνοι είχαν κακοποιηθεί ή είχαν πλέον σκοτωθεί από τους Τούρκους στρατιώτες. Το σιδηροδρομικό δίκτυο δεν μπορούσε να λειτουργήσει ακόμα, καθώς τόσο οι σταθμοί όσο και οι γραμμές γενικά ήταν κατεστραμμένες.

Αυτή τη μέρα οι *Times* του Λονδίνου έγραψαν: «[...] Σε κάθε περίπτωση όλες οι μαρτυρίες συμφωνούν ότι η Σμύρνη έχει μετατραπεί σε σφαγείο. Σε πολλούς δρόμους ήταν τόσα τα κατακρεουργημένα πτώματα, ώστε είχαν καταστεί αδιάβατοι από την εμετική αποφορά [...]»⁶.

1.4. Οι λεηλασίες κορυφώνονται

Μέχρι την επόμενη μέρα, Δευτέρα 11 Σεπτεμβρίου, οι Τούρκοι πλέον είχαν καταλάβει κάθε κτίριο που είχαν προηγουμένως οι ελληνικές δυνάμεις κατοχής της πόλης. Οι τουρκικές σημαίες κυματίζουν σε καθένα από αυτά τα κτίρια. Στους δρόμους περιπολούσαν αστυνομικοί, για να διατηρούν την τάξη. Τα τραμ κυκλοφόρησαν κανονικά, και το ίδιο και ο κόσμος, κυρίως μουσουλμάνοι που δεν φοβόνταν. Όμως παντού μπορούσε να δει κανείς και πολίτες πληγωμένους που είχαν υποστεί κακομεταχείριση από τους Τούρκους.

Ο Αμερικανός πρόξενος Horton αναφέρει τι είδε από το μπαλκόνι του εκείνο το πρωί: «[...] είδα ένα μεγάλο πλήθος δυ-

6. Ureneck, ό.π., σελ. 192-193.

στυχών προσφύγων με τα παιδιά τους, τους μπόγους τους και τους αρρώστους τους, να οδηγούνται αγέληδόν στην προκυμαία [...] Μια ασπρομάλλα γριά γυναίκα περπατούσε πίσω τους, τόσο αδύναμη, που δεν μπορούσε να τους προλάβει, και ένας Τούρκος στρατιώτης την έσπρωχνε στην πλάτη με τον υποκόπανο του μουσκέτου του. Τελικά της κατάφερε ένα τόσο δυνατό χτύπημα στην πλάτη, που έπεσε φαρδιά πλατιά με το πρόσωπο πάνω στο λιθόστρωτο [...]»⁷.

Εκείνη τη μέρα οι Τούρκοι είχαν ήδη αρχίζει να βάζουν σε εφαρμογή το σχέδιό τους, που ήταν η εξόντωση των χριστιανών. Στη Σμύρνη υπήρχαν καμιά πενηνταριά φούρνοι, οι περισσότεροι εκ των οποίων ήταν σε ελληνικά χέρια. Όλοι λειτουργούσαν με ξύλα ή κάρβουνα, τα οποία ήδη από την προηγούμενη μέρα ήταν εξαιρετικά σπάνια, μιας και η αγορά είχε νεκρώσει. Βάσει σχεδίου, οι φούρνοι είχαν κλείσει από την προηγούμενη μέρα με εντολή των Τούρκων και τα προβλήματα επισιτισμού τόσο των κατοίκων της πόλης όσο και των εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων είχαν κάνει την εμφάνισή τους. Επιπλέον, στις 11 του μήνα οι Τούρκοι είχαν διακόψει και την παροχή του νερού στην πόλη. Το ακόμα χειρότερο ήταν ότι από τον συνωστισμό των προσφύγων σε κάθε γωνιά της πόλης, και κυρίως στο Κε, η υγιεινή ήταν ανύπαρκτη, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν οι πρώτες αρρώστιες, και κυρίως ο τύφος.

Ο Διοικητής της πόλης, ο Νουρεντίν Πασάς, προκειμένου να κάνει τους χριστιανούς να βγουν έξω από τα σπίτια τους, εξέδωσε μια ανακοίνωση που έλεγε σε όλους τους πολίτες να παραδώσουν τα όπλα τους. Επίσης απαγόρευε τις λεηλασίες αλλά και, επί ποινή θανάτου, το να δώσουν άσυλο σε Έλληνες στρατιώτες ή συμπαθούντες αυτών. Η ανακοίνωσή του έλεγε ότι τίποτα κακό δε θα μπορούσε να συμβεί στην πόλη και συνιστούσε στον κόσμο να πάει στα μαγαζιά και να δουλέψει, σαν να ήταν μια κα-

7. Μίλτον, *Χαμένος παράδεισος*, σελ. 313-314.

νονική μέρα. Λίγοι ήταν οι Έλληνες και οι Αρμένιοι που τον πίστεψαν. Όλοι σχεδόν υποπτεύονταν ότι κάτι κακό θα μπορούσε να συμβεί.

Το απόγευμα, κατά τις 4, ο Νουρεντίν συνάντησε στο διοικητήριο Αμερικανούς αξιωματούχους. Εκείνοι καταθέτουν σε μαρτυρίες τους ότι από το παράθυρό του είδαν 6.000 συλληφθέντες Έλληνες στρατιώτες που οι Τούρκοι τούς υποχρέωναν να στέκονται όρθιοι και να αναφωνούν «Να ζήσει ο Κεμάλ!» Ο Νουρεντίν συζήτησε με τους Αμερικανούς την κατάσταση στην πόλη. Τελικά, μετά από ώρα, είπε ξεκάθαρα στους έκπληκτους συνομιλητές του να πάρουν τους Έλληνες και τους Αρμένιους της πόλης, να τους βάλουν στα πλοία και να τους πάρουν έξω από τη χώρα, στοιχείο ενδεικτικό της μορφής του σχεδίου των Τούρκων για τις επόμενες μέρες.

Μάλιστα την ίδια μέρα οι πρέσβεις των ξένων κρατών ενημερώθηκαν από τις τουρκικές Αρχές ότι οι πολίτες τους θα είχαν ασυλία μέχρι και την επόμενη μέρα, 12 Σεπτεμβρίου. Όλοι αναρωτήθηκαν γιατί οι Τούρκοι είχαν θέσει αυτό το χρονικό όριο. Υποπτεύθηκαν ότι κάτι κακό επρόκειτο να συμβεί στην πόλη.

Εκείνη τη μέρα οι διώξεις κατά των χριστιανών είχαν ενταθεί. Οι Τούρκοι είχαν αρχίσει να συγκεντρώνουν τον κόσμο στην προκυμαία, το Κε. Αυτό ήταν το προοίμιο για ό,τι θα ακολουθούσε σε λίγες μέρες. Μέχρι το βράδυ, παρά τη γραπτή διαβεβαίωση του Διοικητή της πόλης, είχε επικρατήσει η αναρχία. Οι Τούρκοι στρατιώτες αλλά και αρκετοί φανατικοί μουσουλμάνοι είχαν επιδοθεί σε ένα άνευ προηγουμένου πλιάτσικο και σε λεηλασίες των σπιτιών Ελλήνων και Αρμενίων. Οι αγριότητες ήταν απερίγραπτες και πέρα από κάθε ιδέα. Οι μαρτυρίες που έχουν διασωθεί από ξένους παρατηρητές είναι πολυάριθμες, και όλες μιλούν για το μένος των Τούρκων ακόμα και κατά του άμαχου πληθυσμού που είχε κατακλύσει την προκυμαία της πόλης σε κάθε σημείο.

Στο μεταξύ, από το πρωί η αρμενική συνοικία είχε αποκλει-

στεί από τον τουρκικό στρατό και είχε αρχίσει να λεηλατείται συστηματικά με κάθε τρόπο, τόσο από στρατιώτες όσο και από πολίτες Τούρκους. Οι δε Αρμένιοι καταδιώκονταν και, όταν συλλαμβάνονταν, εκτελούνταν επιτόπου.

Αυτά γίνονταν όχι μόνο στην αρμενική συνοικία, αλλά και σε διάφορα σημεία της αντίστοιχης ελληνικής. Καταγράφονται λεηλασίες και σφαγές των Τούρκων κατά των χριστιανών σε όλες τις συνοικίες των ελληνικών περιοχών της Σμύρνης (Φραγκομαχαλάς, Επάνω Μαχαλάς, Αγίου Βουκόλου, Αγίου Κωνσταντίνου, Αγίας Κυριακής, Αγίας Άννας και Αγίου Νικολάου).

Ειδικά τα προάστια της Σμύρνης αυτή τη μέρα υπέφεραν τα πάνδεινα από τη μανία των Τούρκων, και τα εγκλήματα που έχουν καταγραφεί από διάφορες μαρτυρίες, ακόμα και σε βάρος Ευρωπαίων κατοίκων, είναι απίστευτης σκληρότητας. Ο Παράδεισος, ο Μπουρνόβας, ο Μπουτζάς, το Κορδελιό, οι Κυδωνίες, το Κεμέρμιοϊ, το Γκιουμέτς, το Γιαγιάκιοϊ, το Καραγάτς, το Αγιασμάτι και τα Βουρλά είναι οι περιοχές που υπέφεραν πιο πολύ.

1.5. Η μέρα πριν από την καταστροφή

Ξημέρωσε η Τρίτη 12 Σεπτεμβρίου, και οι χριστιανοί της πόλης, έχοντας πληροφορηθεί και έχοντας ακούσει για τα έκτροπα της προηγούμενης νύχτας, παρέμεναν κλειδωμένοι στα σπίτια τους. Είχε ήδη διαδοθεί στην πόλη ότι τα περίχωρα της Σμύρνης είχαν λεηλατηθεί με τον πιο βάνανσο τρόπο.

Κάποιοι Τούρκοι από το πρωί είχαν εντολή να καθαρίσουν την πόλη από τα πτώματα, για να μην είναι αυτά σε κοινή θέα. Προφανώς τα παράπονα των ξένων Δυνάμεων είχαν πληθύνει και οι Τούρκοι ήθελαν να δείξουν μια καλή διάθεση, πριν εφαρμόσουν το αποτρόπαιο σχέδιό τους. Ο Αμερικανός πρόξενος, Horton, ανέφερε ότι όπως του είπαν κάποιοι Αμερικανοί είδαν

τουλάχιστον εννέα κάρα βαρυφορτωμένα με πτώματα που κατευθύνονταν στο Κονάκι, ενώ άλλοι είδαν τρία τέτοια στην περιοχή ενός αστυνομικού τμήματος.

Το ίδιο αναφέρει και ο Charles Dobson. Αυτός μάλιστα λέει ότι τα κάρα ήταν γεμάτα με πτώματα γυναικών, μωρών και νεαρών κοριτσιών, που πιθανόν είχαν πρώτα βιαστεί και μετά δολοφονηθεί. Επίσης το ίδιο καταγράφει και σε μια επιστολή του ένας Λεβαντίνος της Σμύρνης που βρισκόταν στην πόλη. Αναφέρει ότι είδε τέσσερις αραμπάδες φορτωμένους με πτώματα.

Επίσης εκείνη ακριβώς τη μέρα η τουρκόφωνη φιλοκεμαλική εφημερίδα *Sendai Hak* έλαβε εντολή και μετέφερε τις εγκαταστάσεις της από την ευρωπαϊκή στην τουρκική συνοικία, ενδεικτικό του τι σχεδίαζαν να κάνουν οι Τούρκοι στην ευρωπαϊκή συνοικία τις επόμενες ώρες.

Παραδόξως οι μάχες του υποχωρούντος ελληνικού στρατού με τον τουρκικό συνεχίζονταν. Τα ελληνικά πολεμικά πλοία βομβάρδιζαν τη δυτική πλευρά του κόλπου της Σμύρνης καλύπτοντας την υποχώρηση των τελευταίων τμημάτων του ελληνικού στρατού.

Ο Διοικητής της πόλης, Νουρεντίν Πασάς, εξέδωσε από το πρωί νέα διαταγή που καθιστούσε σχεδόν αδύνατη την απομάκρυνση κάθε πρόσφυγα. Σύμφωνα με αυτή, ουδείς μπορούσε πια να φύγει από την πόλη αν δεν είχε διαβατήριο και τουρκική άδεια, ακόμα κι αν είχε πολιτογραφηθεί ως Αμερικανός πολίτης.

Στην αρμενική συνοικία η βία και η λεηλασία είχαν ενταθεί. Τούρκοι στρατιώτες έμπαιναν στα σπίτια, εκδίωκαν τους Αρμένιους ή τους σκότωναν και μετά πλιατσικολογούσαν τις περιουσίες τους. Σύμφωνα με μια μαρτυρία, όλα τα σπίτια και τα μαγαζιά της αρμενικής συνοικίας είχαν μέχρι το τέλος εκείνης της ημέρας λεηλατηθεί. Στα περισσότερα μπορούσες να δεις από έναν έως τέσσερις σκοτωμένους από τον τουρκικό όχλο και τον στρατό. Η Αρμένισσα Ρόουζ Μπερμπεριάν καταγράφει στα απομνημονεύματά της τις καταστροφές και τα πτώματα που είδε στους δρόμους εκείνη τη μέρα: «[...] όταν είδα το δρόμο, τρομο-

κρατήθηκα ακόμα περισσότερο απ' ό,τι προηγουμένως. Νεκρά τουμπανιασμένα σώματα υπήρχαν παντού στα κατώφλια και στις σκάλες των σπιτιών, όπως και καταμεσής στους στενούς δρόμους. Αναγκαζόμουν να πατήσω πάνω τους. Αν είχα κάποια θεία που έμενε στο δρόμο, σίγουρα θα ήταν τώρα νεκρή [...]»⁸.

Μετά οι λεηλασίες συνεχίστηκαν και στην ελληνική συνοικία. Σύμφωνα με τον Αμερικανό υποπρόξενο M. Barnes, εκείνη τη μέρα οι Αρμένιοι υπέφεραν πιο πολύ σε σχέση με τους Έλληνες. Κατά τη γνώμη του αυτό έγινε γιατί οι Τούρκοι ίσως και να φοβόνταν τον συμμαχικό στόλο στο λιμάνι της πόλης, ανάμεσα στον οποίο υπήρχαν και ελληνικά πολεμικά πλοία.

Μέσα στην αρμενική εκκλησία του Αγίου Στεφάνου, στην Επισκοπή, η 11η του μήνα πέρασε σχετικά ήρεμη. Στις 12 έφτασε σε αυτούς ένας Καθολικός ιερέας, ο Ντον Σκαλιάνι, και τους ενημέρωσε ότι είχε γίνει με τους Τούρκους αξιωματικούς μια συμφωνία για να τους μεταφέρει όλους στην προκυμαία με ασφάλεια, και μάλιστα κάτω από την προστασία 12 Γάλλων ενόπλων ναυτών. Οι Αρμένιοι τελικά δέχτηκαν την πρόταση. Καθώς έβγαιναν κατά ομάδες πια από το κτίριο, Τούρκοι στρατιώτες τούς έκαναν σωματική έρευνα και τους έπαιρναν ό,τι πολύτιμο κουβαλούσαν. Τότε πλησίασε και μια ομάδα ατάκτων και όλοι άρχισαν ακόμα και με βιαιότητα να ψάχνουν από την κορυφή ως τα νύχια τους Αρμένιους αναζητώντας λεία. Οι Γάλλοι στρατιώτες δεν έκαναν βέβαια τίποτα για να τους εμποδίσουν. Καθώς οι Αρμένιοι είχαν βγει και άρχισαν την πορεία τους προς την παραλία, Τούρκοι άτακτοι τους επιτηρούσαν από τα στενά, τους απειλούσαν και πυροβολούσαν στον αέρα. Ο Λατίνος ιερέας έκανε ό,τι μπορούσε για να τους προστατέψει και τα κατάφερε καλά. Τελικά, μετά από λίγη ώρα έφτασαν στην προκυμαία και ενώθηκαν με τις χιλιάδες άλλους που ήταν εκεί από τις προηγούμενες μέρες.

8. Μίλτον, ό.π., σελ. 324-325.

Καθώς η μέρα προχωρούσε οι Τούρκοι συνέχισαν το πλιάτσικο και κατά Ελλήνων και κατά άλλων Ευρωπαίων της πόλης χωρίς καμία διάκριση. Τόσο Τούρκοι στρατιώτες, όσο και πολίτες προέβαιναν σε λεηλασίες και μετέφεραν εμπορεύματα και ό,τι άλλο θεωρούσαν πολύτιμο με κάρα στην τουρκική συνοικία. Ειδικά ως προς τους ξένους υπηκόους διαφόρων κρατών, υπάρχουν πολλές πληροφορίες για τα δεινά που υπέστησαν. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι πιο πολλοί από αυτούς έβρισκαν πλέον προστασία μόνο στα προξενεία τους. Αυτό το καταθέτουν αρκετοί ξένοι που υπέστησαν διώξεις, ληστείες και βιαιότητες από Τούρκους. Επίσης υπάρχει η πληροφορία ότι ο Βρετανός ναύαρχος Sir Osmond de Beauvoir Brock, το πλοίο του οποίου ναυλοχούσε στο λιμάνι, απείλησε τους Τούρκους ότι, αν συνέχιζαν τις λεηλασίες και τους σκοτωμούς στην πόλη, θα τους βομβάρδιζε από τα αγγλικά πλοία.

Λίγο φαίνεται να τρώμαξαν οι Τούρκοι από αυτή την απειλή. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Τούρκοι, πέρα από τις γυναίκες, έψαχναν και συνέλαμβαναν τους χριστιανούς άντρες, Έλληνες και Αρμένιους. Στόχος ήταν είτε να τους απελάσουν στο εσωτερικό της Τουρκίας σε τάγματα εργασίας είτε απλά να τους σκοτώσουν. Οι συνήθειες κατηγορίες ήταν για όλους ίδιες: ότι ήταν συνεργάτες του ελληνικού στρατού τα προηγούμενα τρία χρόνια, ότι κατείχαν όπλα για να τα χρησιμοποιήσουν κατά των Τούρκων ή ότι πιθανόν θα γίνονταν στρατιώτες, αν διέφευγαν στην Ελλάδα, αφού θα κατατάσσονταν στον τότε αποδιοργανωμένο ελληνικό στρατό.

Το απόγευμα οι Τούρκοι οργάνωσαν μία παρέλαση στην πόλη, στη μεγάλη παραλιακή ζώνη της, για να γιορτάσουν τη μεγάλη τους νίκη. Λίγο μετά ο αιδεσιμότατος Charles Dobson έκανε τον γύρο της πόλης και περιγράφει με τα εξής λόγια αυτά που είδε: «[...] έπεφταν διαρκώς τυχαίοι πυροβολισμοί, παντού γίνονταν λεηλασίες και βιασμοί [...] μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση μια μεγάλη ομάδα από γυναίκες και μωρά, όπως κι ένα μικρό κορίτσι, σχεδόν γυμνό, που είχε πυροβοληθεί. Στο στήθος του πηγ-

μένο αίμα, στους μηρούς και στα γεννητικά της όργανα, μαρτυρούσε καθαρά τι της είχε συμβεί πριν από το θάνατό της [...] ακούγονταν συνεχώς πυροβολισμοί στα σοκάκια και ακολουθούσαν ουρλιαχτά και πανικόβλητα τρεχαλητά [...] οι Τούρκοι λεηλατούσαν απροκάλυπτα τα πάντα [...]»⁹.

Καθώς είχε αρχίσει να σουρουπώνει, η κατάσταση στην πόλη έδειχνε να έχει ξεφύγει από κάθε έλεγχο. Κάποια από τα προάστια της Σμύρνης είχαν ήδη παραδοθεί στη φωτιά από τους Τούρκους. Επίσης οι Έλληνες κάτοικοί τους σφαγιάστηκαν, ενώ και κάποιοι Τούρκοι που κατηγορήθηκαν ως συνεργάτες των Ελλήνων εκτελέστηκαν.

Στην προκυμαία της πόλης και στους γύρω δρόμους είχε συγκεντρωθεί πλέον ένα τεράστιο πλήθος από 200.000 πρόσφυγες από όλη τη γύρω από τη Σμύρνη περιοχή. Επιπλέον, συνεχώς κατέφταναν και άλλοι από την ευρύτερη περιοχή της Μικρασίας. Προφανώς δεν είχαν μέρος να μείνουν, και γι' αυτό πέραναν τη μέρα τους στους δρόμους της πόλης και στα σοκάκια, αλλά και στη μεγάλη προκυμαία, το Κε. Ο Αμερικανός πλωτάρχης Knauss, που βρισκόταν στο πλοίο του στη Σμύρνη, γράφει για τους χιλιάδες πρόσφυγες ότι ήταν: «[...] αξιοθρήνητα πλάσματα [...] επί δύο μέρες έχουν λουφάξει σε μικρούς σωρούς και δε σαλεύουν παρά μόνο όταν κάποιος από το σινάφι τους πλησιάζει με κάποιο φρουρό για να τους φέρει να πιουν νερό. Όταν έρχονται οι Τούρκοι, στα πρόσωπά τους ζωγραφίζεται κάτι χειρότερο από φόβο. Είναι κατατρομοκρατημένοι [...] σήμερα έχω δει στις περιπολίες μου πάνω από εκατό νεκρούς και τέσσερις ανθρώπους να δολοφονούνται εν ψυχρώ [...]»¹⁰.

Επίσης πολλοί πρόσφυγες είχαν καταφύγει σε ιδρύματα ξένων χωρών για προστασία. Για παράδειγμα, στο αμερικανικό παράρτημα της YMCA (XAN) ήταν εγκλωβισμένοι περίπου 1.000

9. Μίλτον, ό.π., σελ. 331-332.

10. Μίλτον, ό.π., σελ. 326.

άνθρωποι, πρόσφυγες, Έλληνες κι Αρμένιοι, που είχαν ζητήσει εκεί καταφύγιο. Ένας Αμερικάνος φρουρός, ο Melvin Johnson, καταθέτει: «[...] ήταν τόσο στριμωγμένοι εκεί μέσα, που δεν υπήρχε ούτε μια ίντσα για να κινηθεί κανείς [...] όμως όλο και περισσότεροι έρχονταν και έσπρωχναν τις πόρτες –κλαίγοντας– κι εμείς υποτίθεται ότι δεν έπρεπε να τους αφήσουμε να μπουκωθούν [...]». Όταν ο Johnson κι ένας άλλος πήγαν να βρουν κάποιο φούρνο για να ψωνίσουν, όπως λέει ο Johnson: «[...] τότε είδαμε τα θύματα. Βρίσκονταν παντού, ξαπλωμένα κάτω από τον ήλιο, τουμπανιασμένα από τη ζέστη. Δύο από αυτά ήταν γυναίκες. Δεν μπορέσαμε να τους ρίξουμε μια δεύτερη ματιά ...»¹¹.

11. Μίλτον, ό.π., σελ. 327· Economos, *The Martyrdom of Smyrna*, σελ. 64.

Σμύρνη,
13 Σεπτεμβρίου 1922

Λίγο πριν από το μεσημέρι οι πρώτες φλόγες υψώνονται πάνω από την ελληνική πόλη της Ιωνίας. Κανείς δεν ξέρει τι ακριβώς συμβαίνει, αλλά όλοι το υποψιάζονται. Το απόγευμα η φωτιά κατακαίει στο διάβα της όλες τις χριστιανικές συνοικίες, και χιλιάδες άνθρωποι καταφεύγουν στην προκυμαία για να σωθούν. Ο Αμερικανός δημοσιογράφος Constantine Brown, που είδε από κοντά τη φωτιά, θα γράψει ένα άρθρο και θα αποκαλύψει τον ένοχο της πυρπόλησης: «[...] ένα έγκλημα που θα σημαδέψει τους Τούρκους για πάντα διαπράχθηκε την Τετάρτη, όταν οι Τούρκοι στρατιώτες, αφού τελείωσαν τη λεηλασία και το πλιάτσικό τους, έβαλαν φωτιά στην πόλη [...]» Ξένοι αυτόπτες μάρτυρες ζουν τη φωτιά της Σμύρνης από τις 13 έως τις 15 Σεπτεμβρίου 1922 και την περιγράφουν με γλαφυρό τρόπο και συγκινητικά λόγια. Τίποτα δεν μπορεί πια να κρύψει την αλήθεια που για εκατό χρόνια διαστρεβλώνουν οι Τούρκοι. Η πυρπόληση και η καταστροφή της Σμύρνης δεν ήταν τυχαίο γεγονός αλλά εσκεμμένη ενέργεια προκειμένου οι Έλληνες της Σμύρνης να οδηγηθούν μακριά από την προαιώνια εστία τους.

*Το χρονικό της πυρπόλησης της Σμύρνης
όπως δε γράφτηκε ποτέ μέχρι σήμερα.*

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ
www.psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧΗΣΗΣ 27673